

آداب مهمانی در اسلام

حجت الاسلام والمسلمین عیسی عیسی زاده*

مقدمه

یکی از رفتارهای اجتماعی، دید و بازدید از خویشاوندان، همسایگان و به طور کلی افراد دیگر جامعه است. راه‌های مختلفی برای اجرای این رفتار اجتماعی وجود دارد که رایج‌ترین آنها مهمانی دادن به خویشاوندان، دوستان و آشنایان است. مهمان‌نوازی و پذیرایی خوب و شایسته از مهمانان، یکی از خصایل نیکو و ارزشمند دین اسلام شمرده شده است. مهمانی در اسلام آدابی دارد که در این مقاله به برخی از آنها اشاره می‌شود.

اهمیت مهمانی

مهمانی و مهمان‌نوازی، یکی از ویژگی‌های ارزشمند انسانی است که مکتب نورانی اسلام برای آن ارزش فراوانی قائل شده است؛ چنان‌که این صفت در قرآن از ویژگی‌های برخی پیامبران شمرده^۱ و هر گونه بی‌احترامی به مهمان، از نگرانی‌های حضرت لوط علیه السلام دانسته شده است.^۲ از رسول اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمود: «هر گاه خدا بخواهد به بنده‌ای چیزی برساند، به او هدیه‌ای می‌دهد». گفته شد: «ای پیامبر خدا، آن هدیه چیست؟». حضرت فرمود: «الضَّيْفُ يَنْزِلُ بِرِزْقِهِ وَ يَزْحَلُ وَ قَدْ غُفِرَ لِأَهْلِ الْمَنْزِلِ»^۳ [آن هدیه] مهمان [است] که با روزی‌اش می‌آید و چون می‌رود، اهل منزل آمرزیده شده‌اند».

* عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

۱. ر.ک: یوسف: ۵۹؛ ذاریات: ۲۶ - ۲۴.

۲. حجر: ۶۸.

۳. متقی هندی؛ کنز العمال؛ ج ۹، ص ۲۶۷.

آداب مهمانی

در آموزه‌های دینی هر یک از میزبان و میهمان، وظایفی دارند که به برخی از آنها اشاره می‌شود.

۱. وظایف میزبان

الف. اخلاص

پذیرایی از مهمان در صورتی برای میزبان آثار و برکات را به همراه دارد که برای رضای خدا و دور از هر گونه ریا انجام شود؛ چنان‌که رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرموده است: «أَضْفَ بِطَعَامِكَ وَ شَرَابِكَ مَنْ تُحِبُّهُ فِي اللَّهِ تَعَالَى؛^۱ برای غذا دادن، کسی را به سفره خویش دعوت کن که برای خدا او را دوست داری».

ب. تعجیل در پذیرایی

یکی از وظایف میزبان، آن است که برای پذیرایی مهمان شتاب ورزد؛ همان‌گونه که خداوند این خصوصیت را از اوصاف ابراهیم عَلَيْهِ السَّلَام شمرده است.^۲

ج. گرمی داشتن مهمان

پیامبر خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در این باره فرموده است: «إِنَّ مِنْ حَقِّ الضَّيْفِ أَنْ يُكْرَمَ وَ أَنْ يُعَدَّ لَهُ الْخِلَالُ؛^۳ از حقوق مهمان است که گرمی داشته شود؛ [حتی] برایش خلال دندان آورده شود».

د. خوش‌رویی

از پیامبر خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نقل شده است: «مَا مِنْ عَبْدٍ يَأْتِيهِ ضَيْفٌ فَنَظَرَ فِي وَجْهِهِ إِلَّا حُرِّمَتْ عَيْنُهُ عَلَى النَّارِ؛^۴ هیچ بنده‌ای نیست که مهمانی برایش بیاید و به صورت او [مهربانانه] بنگرد، مگر آنکه چشم او بر آتش حرام گردد».

هـ. خدمت کردن

از امیرمؤمنان علی عَلَيْهِ السَّلَام نقل شده است: «ثَلَاثٌ لَا يُسْتَحْيَى مِنْهُنَّ: خِدْمَةُ الرَّجُلِ ضَيْفَهُ وَ قِيَامُهُ عَنِ مَجْلِسِهِ لِأَبِيهِ وَ مُعَلِّمِهِ وَ طَلَبُ الْحَقِّ وَ إِنْ قَلَّ؛^۵ از سه کار نباید شرم کرد: خدمت به مهمان، از جا برخاستن برای پدر و معلم و مطالبه حق، اگر چه اندک باشد».

۱. فضل‌الله بن علی راوندی؛ النوادر؛ ص ۱۱.

۲. ذاریات: ۲۷-۲۴.

۳. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی، ج ۶، ص ۲۸۵.

۴. حسین بن محمد تقی نوری؛ مستدرک الوسائل؛ ج ۱۶، ص ۲۵۸.

۵. همان، ج ۳، ص ۴۶.

و. پذیرایی با بهترین داشته‌ها

یکی از وظایف میزبان، پذیرایی با بهترین امکانات موجود است؛ همان‌گونه که خداوند در قرآن از این ویژگی حضرت ابراهیم علیه السلام خبر داده است.^۱ امام صادق علیه السلام در توضیح آن فرموده است: چون فرستادگان خدا نزد ابراهیم علیه السلام آمدند، برایشان گوساله‌ای [بریان] آورد و گفت: «بخورید». آنها گفتند: «نمی‌خوریم تا به ما بگویی که بهایش چند است». ابراهیم علیه السلام گفت: «[بهایش این است که] چون شروع به خوردن کردید، بسم‌الله بگویید و چون دست از خوردن کشیدید، الحمدلله بگویید». جبرئیل به همراهانش که چهار تن بودند و جبرئیل رئیس‌شان بود، گفت: «سزاوار است که خداوند او را خلیل (دوست) خود گرداند».^۲

ز. فراهم کردن نیاز مهمان

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرموده است: «میزبان موظف است با چیزی که به آسانی برایش فراهم می‌شود، از برادران پذیرایی کند؛ اگر چه بیش از جرعه آبی نباشد. پس هر کس از پذیرایی با آنچه برایش آسان است، شرمند باشد؛ روز و شبش پیوسته در خشم خداست».^۳

ح. مقدم داشتن مهمان

یکی از توصیه‌هایی که شایسته است میزبان در حق مهمان انجام دهد، مقدم داشتن مهمان بر خویش است. ابن شهر آشوب به نقل از ابوهریره نقل کرده است که مردی نزد پیامبر خدا صلی الله علیه و آله آمد و از گرسنگی به ایشان شکایت کرد. حضرت کسی را نزد همسرانش فرستاد [که برای او غذایی بیاورند]، اما آنها گفتند جز آب، چیزی در خانه نداریم. پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «چه کسی امشب این مرد را مهمان می‌کند؟». امیر مؤمنان علیه السلام اعلام آمادگی کرد. سپس نزد فاطمه علیه السلام آمد و پرسید: «غذا چه داری ای دختر پیامبر خدا؟». فاطمه علیه السلام گفت: «جز غذای کودکان چیزی نداریم، اما مهمان را مقدم می‌داریم». علی علیه السلام گفت: «ای دختر محمد! بچه‌ها را بخوابان و چراغ را خاموش کن». چون مهمان از خوردن دست کشید، فاطمه علیه السلام چراغ را آورد، دید که کاسه به لطف خدا همچنان پر است. صبح که شد، علی علیه السلام با پیامبر صلی الله علیه و آله نماز گزارد. پس از نماز پیامبر صلی الله علیه و آله به امیر مؤمنان علیه السلام نگرست و سخت گریست و فرمود: «ای امیر مؤمنان! دیشب پروردگار از کار شما به شگفت آمد. بخوان «و يُؤْتُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَ لَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ» و

۱. ذاریات: ۲۷ - ۲۵.

۲. محمد بن علی صدوق؛ علل الشرایع؛ ص ۳۵.

۳. متقی هندی؛ کنز العمال؛ ج ۹، ص ۳۹.

هر چند در خودشان نیازی [مبرم] باشد، آنها را بر خودشان مقدم می‌دارند؛ یعنی گرسنه باشند و هر کس از خست نفس خود مصون ماند، یعنی علی علیه السلام و فاطمه علیها السلام و حسن علیه السلام و حسین علیه السلام، ایشان رستگارانند.^۱

ط. پذیرایی نیکو

امیرمؤمنان علیه السلام در این باره به گروهی از شیعیانش فرمود: «مَنْ كَانَ مِنْكُمْ لَهُ مَالٌ فَلْيَصِلْ بِهِ الْقَرَابَةَ وَ لِيُحْسِنْ مِنْهُ الصِّيَابَةَ»^۲ هر یک از شما که ثروتی دارد، باید با آن به خویشاوندانش کمک و رسیدگی کند و نیکو و شایسته مهمان‌نوازی نماید».

ی. تعارف کردن

تعارف کردن مهمان به خوردن غذا، یکی از وظایف میزبان است؛ همان‌گونه که در قرآن آمده است حضرت ابراهیم علیه السلام پس از ورود مهمانان، به سرعت غذای لذیذی برای آنها آماده کرد و به آنان تعارف نمود تا از غذا میل کنند.^۳ عیسی بن ابی منصور نیز می‌گوید: نزد امام صادق علیه السلام غذا تناول کردم. ایشان کباب را جلوی من گذاشت و فرمود: «ای عیسی! می‌گویند که محبت شخص را از خوردن او از غذای برادرش بشناس».^۴

ک. هم‌غذا شدن با مهمان

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرموده است: «مَنْ أَحَبَّ أَنْ يُجِبَّهُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ فَلْيَأْكُلْ مَعِ صَئِفِهِ»^۵ هر کس دوست دارد که خداوند و پیامبرش او را دوست بدارند، با مهمانش غذا بخورد». در سیره عملی آن حضرت نیز آمده است که هر نوع غذایی را می‌خورد و آنچه را خدا برایش حلال کرده بود، در کنار خانواده و خدمتکارانش یا با کسانی که او را دعوت می‌کردند، می‌خورد؛ مگر آنکه مهمانی بر آنها وارد می‌شد که در این صورت با مهمان غذا می‌خورد. محبوب‌ترین غذا هم نزد ایشان، غذایی بود که دست‌های بیشتری در خوردن آن شرکت داشتند.^۶

ل. شروع غذا قبل از مهمان

امام صادق علیه السلام فرموده است: «صَاحِبُ الرَّحْلِ يَتَوَضَّأُ أَوَّلَ الْقَوْمِ قَبْلَ الطَّعَامِ وَ آخِرَ الْقَوْمِ بَعْدَ

۱. محمد بن حسن طوسی؛ الامالی؛ ص ۱۸۵.

۲. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۴، ص ۳۲.

۳. ذاریات؛ ۲۷ - ۲۵.

۴. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۶، ص ۲۷۹.

۵. ورام بن ابی فراس؛ مجموعه ورام؛ ج ۲، ص ۱۱۶.

۶. فضل بن حسن طبرسی؛ مکارم الاخلاق؛ ج ۱، ص ۶۸.

الطَّعَامِ؛^۱ صاحب‌خانه (میزبان) قبل از غذا باید دست‌هایش را پیش از دیگران بشوید و بعد از غذا آخر از همه دستش را بشوید». این مطلب کنایه از آن است که میزبان قبل از دیگران غذا خوردن را آغاز نماید و بعد از دیگران از غذا خوردن دست بکشد. آن حضرت درباره علتش نیز فرمود: «برای اینکه کسی خجالت نکشد».^۲

م. دست کشیدن از غذا بعد از مهمان

امام صادق عَلَيْهِ السَّلَام در این باره فرموده است: «وَيَكُونُ آخِرُ مَنْ يَغْسِلُ يَدَهُ صَاحِبُ الْمَنْزِلِ، لِأَنَّهُ أَوْلَى بِالضَّبْرِ عَلَى الْعَمْرِ»^۳ و آخرین کسی که دستش را می‌شوید، صاحب منزل است؛ زیرا او بر صبر کردن بر چربی و بوی گوشت بر دست سزاوارتر است».

ن. بدرقه کردن

پیامبر خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در این باره فرموده است: «مِنْ حَقِّ الضَّيْفِ أَنْ تَمْشِيَ مَعَهُ فَتُخْرِجَهُ مِنْ حَرِيمِكَ إِلَى الْبَابِ»^۴ از حقوق مهمان است که تا آستانه در با او بروی و بدرقه‌اش کنی».

س. هدیه دادن

امام باقر عَلَيْهِ السَّلَام در این خصوص فرموده است: «هرگاه مهمان بر شما وارد شد ... [هر گاه خواست برود،] توشه نیکو همراهش کنید؛ زیرا این کار [نشانه] سخاوت است».^۵

ع. پرهیز از شهرت‌طلبی

از پیامبر خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نقل شده است: «هر کس اطعامی کند که در آن شهرت‌طلبی باشد، خداوند در روز قیامت در شکم او آتش قرار می‌دهد تا آنگاه که از حساب خلایق فارغ شود».^۶

ف. پرهیز از به سختی انداختن خویشتن

امام صادق عَلَيْهِ السَّلَام درباره یکی از وظایف میزبان فرموده است: «إِذَا أَتَاكَ أَخُوكَ فَأْتِهِ بِمَا عِنْدَكَ وَ إِذَا دَعَوْتَهُ فَتَكَلَّفْ لَهُ»^۷ هر گاه برادرت ناخوانده بر تو وارد شد، همان غذایی را که در خانه داری، برایش بیاور و هر گاه او را دعوت کردی، در پذیرایی از او زحمت بکش».

۱. عبدالله بن جعفر حمیری؛ قرب الاسناد؛ ص ۷۰.

۲. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۶، ص ۲۹۰.

۳. همان.

۴. محمد بن علی صدوق؛ عیون اخبار الرضا عَلَيْهِ السَّلَام؛ ج ۲، ص ۷۰.

۵. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۶، ص ۲۸۴.

۶. متقی هندی؛ کنز العمال؛ ج ۹، ص ۲۴۵.

۷. احمد بن محمد برقی؛ المحاسن؛ ج ۲، ص ۱۷۹.

ص. پرهیز از دعوت غیرواقعی

در سیره عملی امام صادق علیه السلام وارد شده است که آن حضرت در مجلسی نشست بود. یکی از دوستان نزد ایشان آمد، سلام کرد و نشست؛ در حالی که اسماعیل فرزند امام نیز همراه ایشان بود. وقتی امام علیه السلام از مجلس بلند شد و رفت، آن مرد نیز با ایشان همراه شد. امام علیه السلام که به خانه اش رسید، از مرد جدا شد و به خانه رفت. فرزندش اسماعیل به امام علیه السلام گفت: «پدر جان! چرا او را به خانه دعوت نکردید؟». امام علیه السلام فرمود: «به خانه آوردن او در شأن من نبود». اسماعیل گفت: «او هم که نمی آمد [پس بد نبود که به ظاهر، تعارفی می کردید]». امام علیه السلام فرمود: «پسرم، خوش ندارم که خداوند مرا اهل تعارف [غیرواقعی] بنویسد».^۱

ق. پرهیز از اندک شمردن امکانات پذیرایی

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله در باره پیامد اندک شمردن امکانات پذیرایی فرموده است: «كَفَى بِالْمَرْءِ إِثْمًا أَنْ يَسْتَقِيلَ مَا يَقْرَبُ إِلَىٰ إِخْوَانِهِ»^۲ انسان را همین گناه بس که آنچه را پیش برادران خود می گذارد، اندک و ناقابل بشمارد».

ر. پرهیز از به کارگرفتن مهمان

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله در این باره فرموده است: «سَخَافَةٌ بِالْمَرْءِ أَنْ يَسْتَخْدِمَ ضَيْفَهُ»^۳ از بی خردی شخص است که مهمانش را به کار گیرد». در سیره امام صادق علیه السلام نیز وارد شده است که کسی در خانه آن حضرت مهمان بود و برخاست تا کاری انجام دهد. امام علیه السلام او را از این کار بازداشت و خودش آن کار را انجام داد و فرمود: «پیامبر خدا صلی الله علیه و آله از به کار گرفته شدن مهمان نهی فرموده است».^۴

ش. پرهیز از روزه گرفتن بدون اذن مهمان

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرموده است: «هر گاه مردی وارد شهری شد، بر ساکنان آن شهر از هم دینان خودش مهمان است تا زمانی که از پیش آنان برود... و برای آنان شایسته نیست روزه بگیرند، مگر با اجازه مهمان؛ مبادا که مهمان از آنها خجالت بکشد و غذا بخواد، ولی برای مراعات حال آنها از خوردن خودداری کند».^۵

۱. همان، ص ۱۹۰.

۲. همان، ج ۲، ص ۱۸۶.

۳. متقی هندی؛ کنز العمال؛ ج ۹، ص ۲۴۸.

۴. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۶، ص ۲۸۳.

۵. همان، ج ۴، ص ۱۵۱.

۲. وظایف مهمان

الف. پرهیز از به سختی انداختن میزبان

مردی امیر مؤمنان علیه السلام را دعوت کرد. حضرت به او فرمود: «پذیرفتم، به شرط آنکه سه قول به من بدهی ... از بیرون چیزی برای ما تهیه نکنی؛ آنچه را در خانه هست، از من دریغ نورزی و خانواده را به زحمت نیندازی». مرد قبول کرد و حضرت دعوتش را قبول نمود.^۱

ب. پذیرش دعوت مهمانی

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرموده است: «أَجِيبُوا الدَّاعِيَ إِذَا دُعِيتُمْ، اِيتُوا الدَّعْوَةَ إِذَا دُعِيتُمْ؛^۲ هر گاه کسی شما را دعوت کرد، دعوتش را بپذیرید».

ج. گرفتن اجازه

خداوند در قرآن دستور داده است برای ورود به خانه کسی، باید از او اجازه گرفته شود.^۳ پیامبر خدا صلی الله علیه و آله نیز فرموده است: «هر گاه یکی از شما به غذایی دعوت شد و با فرستاده آمد، این خود برای او اجازه است».^۴

د. نشستن با پیشنهاد میزبان

امام باقر علیه السلام در این باره فرموده است: «هر گاه یکی از شما به خانه برادرش وارد شد، هر جایی که صاحب خانه می گوید، باید بنشیند؛ زیرا صاحب خانه نسبت به مهمان، به موقعیت خانه اش آشناتر است».^۵

هـ. رعایت مدت مهمانی

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرموده است: «مهمانی سه روز است و بیشتر از آن صدقه است. مهمان نباید آن قدر نزد کسی بماند که او را به گناه و سختی بیندازد». گفته شد: «چگونه او را به گناه می اندازد؟». فرمود: «تا جایی که چیزی برایش نماند که برای او خرج کند».^۶

۱. محمد بن علی صدوق؛ الخصال؛ ص ۱۸۹.

۲. مسلم بن حجاج نیشابوری؛ صحیح مسلم؛ ج ۲، ص ۱۰۵۳.

۳. نور؛ ۲۷ و ۲۸.

۴. متقی هندی؛ کنز العمال؛ ج ۹، ص ۲۵۵.

۵. عبدالله بن جعفر حمیری؛ قرب الاسناد؛ ص ۶۹.

۶. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۶، ص ۲۸۳.

و. خوب خوردن

امام صادق علیه السلام در این باره به یکی از یارانش که با ایشان غذا می خورد، فرمود: «محبت شخصی به برادرش از خوب خوردنش از غذای او دانسته می شود. من خوش دارم که شخصی از غذای من بخورد و خوب بخورد؛ او با این کار، مرا خوشحال می کند».^۱

ز. اقتدا به میزبان

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله در این خصوص فرموده است: «مَنْ زَارَ قَوْمًا فَلَا يُؤْمِنُهُمْ وَ لِيُؤْمِنَهُمْ رَجُلٌ مِنْهُمْ»؛^۲ هر کس مهمان قومی شد، پیش نماز آنها نشود؛ بلکه مردی از آن قوم باید امامتشان را بر عهده بگیرد».

ح. دعا برای میزبان

جابر بن عبدالله نقل نموده است که ابو هیشم بن تیهان، غذایی آماده ساخت و پیامبر صلی الله علیه و آله و یارانش را دعوت کرد. چون از خوردن فارغ شدند، پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «برادرتان را پاداش دهید». پرسیدند: پاداش دادن او چگونه است؟ آن حضرت فرمود: «هر گاه به خانه کسی رفتند و غذایش را خوردند و نوشیدنی اش را نوشیدند و برایش دعا کردند؛ این خود، پاداش دادن اوست».^۳

ط. افطار روزه مستحبی

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرموده است: «أَيُّمَا زَائِرٍ زَارَ أَخَاهُ وَ هُوَ صَائِمٌ فَأَفْطَرَ إِلَّا كَتَبَ اللَّهُ تَعَالَى لَهُ صَوْمَ ذَلِكَ الْيَوْمِ»؛^۴ هر کس به دیدن برادرش می رود، در حالی که روزه [مستحبی] گرفته است و روزه اش را افطار کند، خداوند متعال روزه آن روز را برایش می نویسد».

ک. پرهیز از بردن همراه

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرموده است: «هر گاه یکی از شما به غذایی دعوت شد، فرزندش را به دنبال خود راه نیندازد؛ اگر چنین کند، مرتکب حرام شده و با نافرمانی وارد [مهمانی] شده است».^۵

۱. همان، ص ۲۷۸.

۲. متقی هندی؛ کنز العمال؛ ج ۹، ص ۲۶۱.

۳. همان، ج ۹، ص ۲۵۹.

۴. متقی هندی؛ کنز العمال؛ ج ۹، ص ۲۵۱.

۵. احمد بن محمد برقی؛ المحاسن؛ ج ۲، ص ۱۸۱.

ل. پرهیز از روزه مستحبی بدون اجازه میزبان

پیامبر خدا ﷺ فرموده است: «إِذَا ضَافَ أَحَدُكُمْ بِقَوْمٍ فَلَا يَصُومَنَّ إِلَّا بِإِذْنِهِمْ؛^۱ هر گاه یکی از شما مهمان قومی شد، نباید روزه بگیرد، مگر با اجازه آنها».

م. پرهیز از پرس و جو درباره غذا

پیامبر خدا ﷺ فرموده است: «هر گاه بر برادر مسلمان وارد شدی و غذایی به تو داد، بخور و از [حلال] بودن آن پرس و هر گاه نوشیدنی به تو داد، آن را بنوش و درباره آن پرس و جو مکن».^۲

ن. پرهیز از دستور دادن

پیامبر خدا ﷺ در این مورد خطاب به امیر مؤمنان علی عليه السلام فرمود: «هشت گروه اگر اهانت شوند، جز خود را سرزنش نکنند... مهمانی که به صاحب‌خانه دستور دهد...».^۳

۱. همان، ج ۹، ص ۲۵۱.

۲. متقی هندی؛ کنز العمال؛ ج ۹، ص ۲۵۹.

۳. محمد بن علی صدوق؛ کتاب من لایحضره الفقیه؛ ج ۴، ص ۳۵۵.

فهرست منابع

۱. برقی، احمد بن محمد؛ المحاسن؛ تصحیح جلال الدین محدث؛ چاپ دوم، قم: دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۷۱ ق.
۲. حمیری، عبدالله بن جعفر؛ قرب الاسناد؛ قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام، ۱۴۱۲ ق.
۳. صدوق، محمد بن علی؛ الخصال؛ قم: جامعه مدرسین، ۱۳۶۲ ش.
۴. _____؛ علل الشرایع؛ تهران: دار احیاء التراث، ۱۴۰۸ ق.
۵. _____؛ عیون اخبار الرضا علیه السلام؛ به کوشش و ترجمه حمیدرضا مستفید و علی اکبر غفاری؛ تهران: نشر صدوق، ۱۳۷۲ ش.
۶. _____؛ کتاب من لایحضره الفقیه؛ تصحیح علی اکبر غفاری؛ قم: جامعه مدرسین، ۱۴۱۳ ق.
۷. طبرسی، فضل بن حسن؛ مکارم الاخلاق؛ قم: مدرسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۴ ق.
۸. طوسی، محمد بن حسن؛ الامالی؛ قم: دارالثقافه، ۱۴۱۴ ق.
۹. قطب الدین راوندی، سعید بن هبة الله؛ الدعوات (سلوة الخیرین)؛ تحقیق مدرسه الامام المهدي؛ قم: مدرسه الامام المهدي، ۱۴۰۷ ق.
۱۰. کلینی، محمد بن یعقوب؛ الکافی؛ تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ ق.
۱۱. متقی هندی، حسام الدین؛ کنز العمال؛ تصحیح صفوة السقاء؛ بیروت: مکتبه التراث، ۱۲۹۷ ق.
۱۲. نیشابوری، مسلم بن حجاج؛ صحیح مسلم؛ به کوشش محمد سالم؛ بیروت: دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۵ ق.
۱۳. نوری، حسین بن محمد تقی؛ مستدرک الوسائل؛ چاپ اول، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام، ۱۴۰۸ ق.
۱۴. ورام بن ابی فراس، مسعود بن عیسی؛ مجموعه ورام؛ مشهد: آستان قدس، ۱۳۶۹ ش.